

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 2, Number 306 (2016), 208 – 217

ETHNIC-NATIONAL FEATURES OF THE KAZAKH HUMOR

G. A. Amirakynova

Al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan.

E-mail: diamond_07_1992@mail.ru

Keywords: spiritual lexicon, cultural lexicon, national stereotypes, archetype, traditions.

Abstract. Article considers the cognition of the Kazakh people, national moral values, ancient traditions and customs of humour. Language units which give information on history of the people, culture of the people, mentality and educations - special group which specifies communication between national language and national culture. In this article features of language units in humour which are born in connection with social and spiritual culture of the Kazakh people are considered.

In humour of each people there is a national shape. Spiritually – the cultural lexicon of the people gives knowledge of outlook and life of the people, of the historical and elite culture created by the people therefore it is important to note ethnocultural features in the Kazakh humour. Comprehending words and phrases in the Kazakh humour connected with national culture we can learn features of the Kazakh people.

ӘОЖ 811.512.122'42

ҚАЗАҚ ӘЗІЛДЕРІНІҢ ӘТНОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Г. А. Әмірақынова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Түйін сөздер: рухани лексика, мәдени лексика, ұлттық стереотип, архетип, салт-дәстүр.

Аннотация. Мақалада қазақ халқының танымындағы, ұлттық салт-санасындағы, ата-дәстүріндегі дүниелердің әзілдегі көрінісі талданады. Ұлт тарихы, ұлт мәдениеті, менталитеті, бітім-болмысы жөнінде ақпарат беретін тілдік бірліктер – ұлт тілі мен ұлт мәдениетінің өзара байланысын айқындастырып ерекше қабат. Бұл мақалада қазақ халқының әлеуметтік және рухани мәдениетіне байланысты, мәдени-ұлттық дәстүріне байланысты туындастырылады.

Әр халықтың әзілінде ұлттық сипат болады. Халықтың рухани-мәдени лексикасы ұлттың дүниетанымы мен тұрмыс-тіршілігінен, ұлттың қалыптастырылған тарихи және элитарлық мәдениетінен хабар беретіндіктен, қазақ әзілдеріндегі этномәдени ерекшеліктердің айқындаудың маңызы зор. Қазақ әзілдеріндегі ұлттық мәдениетке қатысты сөздер мен сөз тіркестерін зерделей келе, қазақ халқының өзіндік ерекшелігін тани аламыз.

Халқымыз ертеден ойын-сауық, ән-куйді, өлең-жырды, әзіл-құлқіні сүйген халық. Тұрмыс-салт жырларында, ертегілерде, аңыз әңгімелерде, шешендік сөздер мен ақындық айтыстарда кездесетін бірқақтай әзілдер, қалжын-қағытпа әңгімелер соның айғағы. Біз одан халқымыздың тұрмыс-тіршілігін, дүниетанымын, эстетикалық талғамын сезіне аламыз. Майқы би, Жиренше шешен, Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би, Сырым, Махамбет, Ақан сері, Біржан сал, Шал ақын, Жамбыл, Абай се-кілді аты мәшінур шешендердің, ақын-жыраулардың шындыққа негізделген өлеңдері, халық атынан сөйлеген сөздері, әзіл әңгімелері даналық пен ойшылдықтан туындаады.

Орыс жазушысы Михаил Зощенконың: «Қазақстанда бір жылдан астам тұрдым. Бірде жаздың күні колхозшылардың халық жырауымен (акыннымен) кездесуіне қатыстым. ... Ақынның жауабына өткір әзіл-қалжын араласа ма, әйтеуір оның сөзінен кейін жаңғырықкан құлқі көпке дейін сөнбейді.

...Мысалы ақындар айтысы қашанда әжуга, қалжың түрінде суырып салып өлең айтудан басталады ...Жыр да әзілмен басталады. Жұрт тағы да күлкіге көмілді. Менің қайран қалғаным жырау келесі өлеңіне де алдымен қызықты күлкілі кіріспе сөз айтты.», – деген пікірі сөзімізге дәлел [1, 124 б.].

Қазақ әзілдерінің тууы әрі берілу формалары әр түрлі. Мысалы: батырлар жырында сыйқақтық стильде, сыйқақ жыршының өз атынан баяндауымен, сипаттауымен айтылса, лиро-эпоста сатирадың образдардың өз аузымен айттылады. Макал-мәтедлерде әзіл адамдардың жағымсыз іс-эрекеттеріне байланысты және әлеуметтік жағдайларға байланысты көрініс береді. Мысалы: «Жақсы – іске келеді, жаман – асқа келеді». Тұрмыс-салт жырлары мен шешендік сөздерде ол тіл жүйесінде емес, айтылған пікірдің мәні мен мазмұнында, өтірік өлеңдерде тілдік құралда гиперболамен эсірелеу арқылы, күлдіргі аңыз-әңгімелер мен ертегілерде бірде тапқыр сөз жүйесімен, пікірмен, кейде қызықты іс-эрекет, жүріс-жорық, хикая арқылы беріледі.

Әзілдің жинақталуы мен баспасөзде пайда болуына келсек, әдебиетшілер, Россия географиялық қоғамының мүшелері: Ш. Үәлиханов, В. В. Радлов, И. Березин, А. Васильев, А. А. Алекторов, Г. Потанин, Н. Ильминский, сол сияқты, Абай, Ыбырай, Ә. Диваев жинаған ауыз әдебиет үлгілерінен қазақтың күлдіргі әзіл әңгімелерінің нұсқаларын көтеп кездестіруге болатындығын, М. Терентьевтың 1857 жылы Петербургте жарық көрген: «Хрестоматия Турецкая, Персидская, Киргизская и Узбекская» және Я. Лютиштың 1883 жылы Ташкентте шыққан «Киргизская хрестоматия» атты кітаптарында да бір топ күлдіргі әзіл әңгімелер бар екендігін жазады.

Мерзімді баспасөз «Түркістан уалаяты», «Дала уалаяты» газеттері қазақтың әзіл-қалжының дамыта түсуге ықпал етті. «Жас қайрат» журналында да түрлі сыйқақ әңгімелер жиі жарияланып тұрды. XX ғасырдың басында шыққан «Шаншар», «Жаршы», «Балға» секілді басылымдарда да әзіл аралас шығармалар көрініс тапты. Аталған әзіл-сыйқақ журналдарда белді сатириктер мен юмористер бас редакторлық жұмыс атқарды.

Зерттелу жайына келер болсақ, әдебиет тұрғысынан алғанда, сатира, юмор жанры тереңірек, кеңінен зерттелді. Әлемдік тіл білімімен салыстырсақ, қазақ тіл білімінде лингвистикалық тұрғыдан жан-жақты тұтас зерттелмеген. Сыйқақ жанрын лингвистикалық тұрғыдан қарастырған зерттеулер ретінде: А. Рахимованың «О. Әубекіров сатирасының тілі», (1999) А. Салихованың «Қазақ тіліндегі комика тудырудың тілдік табиғаты» (2001), Б. Мәуленованың «Қазақ сатирасының тілі» (2006), К. Ибраеваның «Сыйқақ жанрында қолданылатын тілдік амал-тәсілдер» (2010) диссертацияларын аттай аламыз.

А. Рахимованың диссертациясында сатирик-жазушы Оспанхан Әубекіровтың тіл құраларының байлығы, оны қолданудағы шеберлігі лингвистикалық-стилистикалық тұрғыдан зерттелсе, А. Салихованың диссертациялық еңбегінде комизм тудырудың лексика-семантикалық, құрылымдық-стилистикалық жүйесі қарастырылады. Б. Мәуленованың диссертациясында қазақ сатирасының тіліне лингвистикалық сипаттама: сатирадың мағына берудегі тілдің атқаратын қызметі мен сатирадың шығармалар тілінің ерекшеліктері зерттелген. К. Ибраеваның диссертациялық еңбегінде сатирадың мағына берудегі тілдің атқаратын қызметі, сатирадың шығармалар тілінің ерекшеліктері қарастырылады.

«Күлдіре білу - өнер, күле білу - өмір, күлкі болу - өлім», – деген еken белгілі сатирик, этнограф Сейіт Кенжеахметұлы. Сол себепті де, халық кез келген нәрсеге, жайдан жай күле бермеген. Алдымен, күлкі етер жайларды бағамдал, паркын түсініп, ой таразысына салып, содан кейін ғана оған деген өзінің қатынасын білдірген. Фалым Ахмет Байтұрсынұлы еңбегінде құлқіні «куліс» деп атап, оны 1) шын күлкі және 2) сын күлкі деп екі түрге бөлген.

«Шын күлкі шаттық үстінде, көніл қоштанғанда келетін күлкі. Сын күлкі нәрсे көнілге құдікті, ерсі көрінген уақытта келетін күлкі. Адамға ауыр тиетін де, ауыр болмайтын да күлкі бар. Ауыр құлқінің аты – мазақ, мыскыл болады да, жеңіл құлқінің аты – сыйқақ, құлық болады. Ең жеңілі ойын сөз, оны әзіл деп атایмыз. Мазақ қылу біреудің кемшілігін, мінін айтып құлу болады... Мыскылдау сөздің өнін теріс айналдырып айту. Кекесін сөз зілді болады. Мыскыл сөздің ауыр тиетіні сол. Сыйқақ пен қулық күлкі сөздің асылында ауырламайтын түрлері. Әзіл де солай: зілсіз болса әзіл болады да, зілді болса ажуа, келемеж, мазақ, мыскыл сияқты күлкі түріне айналып кетеді» [2, 292 б.].

М. В. Мироненко әзілдің әсер етуін жалпылай алғанда екі категорияға жіктейді: «жағымды әзіл – әзілдің он әсері. Жағымсыз әзіл – әзілдің теріс әсері» [3, 11 б.]. Әзілдің тындаушыға әсер

етуінің (реакцияның) негізгі түрлерін А.В.Карасик былай топтастырады: «әзілді естіген адресат: 1) күледі немесе жымияды, 2) күлкілі секілді түр көрсетеді, кейіп танытады, 3) әзілдің астарын түсінү үшін, қайталап, нақтылап сұрайды, 4) әңгіменің тақырыбын басқа арнаға бұрады, 5) айтылған әзілге ренжіп қалғандығын немесе орынсыз айтылғандығын жеткізеді, 6) әңгіме арасында өзінің де әзілін айтып қалуды жөн көреді» [4, 35 б.].

А. З. Салихова өз еңбегінде, ғалым К. Хұсайыновтың зерттеуіндегі күлкінің қазақ не өзге түркі тілдеріндегі лексика-семантикалық және фоносемантикалық тұрғыдан алғаш талдау жасағандығын айта келіп, күлкіні «мейірбан күлкі (добродушный смех), кекесін күлкі (саркастический смех), шатшадыман күлкі (радостный смех), жасанды күлкі (искусственный смех), ашық күлкі (открытый смех), ибалы күлкі (смех скромного человека), ақымақ күлкі (глупый смех) т.б.» [5, 20 б.] деп дәстүрлі қазақ халқының этикетіне тән бөлгендігін жазады.

Юмордың түрлі формалары бар: ирония, пародия, сатира, анекдот, әзіл (шутка), сөзойнатым (каламбур) т.б. Юмордың ерекше бір түрі – қара юмор. Мәтіндік формамен қатар, юмор графикалық түрде берілуі мүмкін. Оны карикатура, шарж және т.б. деп атайды. Осының ішінде әзілдің жанрлық ерекшелігі – юморлық мазмұндағы шағын мәтін немесе сөз орамы (фраза). Қыска да қызықты әңгіме немесе сұрақ-жауап түрінде беріледі. Әзіл өзінің юморлық шегіне жету мақсатында ирония, сарказм және тағы да басқа тәсілдерді қолданады. Әзілдің соны, яғни шарықтау шегі болады. Сол арқылы күлкі туғызады. Әзіл әрекет жасау (розыгрыш), тентектік, еркелік ойын түрінде келетін әзілді, қымыл әрекеті (физический) арқылы жасалатын әзіл дейміз. Ауызекі айтылатын әзілден айырмашылығы сонда. Ашы әзілдерде сатираның уыты, қөнілге қаяу түсірмейтін әзілдерде юмордың белгісі жүреді. Саяси әзілдер сатиравы түрге жатады. Сатира, юмор белгілі бір дүниетанымның, саяси-элеуметтік көзқарастың көрінісі, сәулесі ретінде, реесми шығарма түрінде, жалпы жұртқа жария етілу үшін жазылады. Ал, әзілде реесми сипат, кең танымалдық болмайды. Себебі, жынын-тойларда, түрлі отырыстарда, отбасында, достар арасында айтыла береді. Әзілде де сынап-мінеу, іліп-шалып, тәлекек ету ниеті жататындықтан, сол ниет жүрекке ауыр тимейтіндей етіліп, қалжынға сүйеп жүзеге асырылады. Сол себепті, «әзіл-оспақ», «әзіл-қалжың» деп қосарлап айтылады. Әзіл-қалжың сатира, юмор сияқты ескінің элеуметтік қалдықтарына, қоғамның ілгері дамуына кесір-кесапат келтіретін зиянды дертерге қарсы бағытталмайды, айтысып, қағысып отырған жеке адамдарға ғана тиістіріліп, тек соны сөзден тосу ниетімен айтылады. Сатира мен юмор міні бар қоғам мүшесінің бәріне бірдей бағыттала беретін болса, әзіл-оспақ дәстүрлі сөз қағыстыру реті бар адамдар арасында ғана айтылады. Сондай-ақ, біз «әзіл» сөзімен бірге «әзіл-әжуа», «әзіл-күлкі», «әзіл-қалжың», «әзіл-мазак», «әзіл-оспақ», «әзіл-сықақ» сөздерін тіркестіріп қолданамыз.

«Әзіл» – (فَكَاهَةٌ) араб тілінен енген сөз. Қазақ әдеби тілінің түсіндірме сөздігінде берілген анықтама бойынша әзіл семантикасы:

1. күлкі тудыру үшін айтылатын сөз немесе жасалатын күлдіргі әрекет, қалжың;
2. бір адамның екінші адамды ұялту, сөзге тоқтату және т.б. мақсаттары үшін айтатын ұрымтал да астарлы, қөнілді де күлкілі пікірі немесе қылышы;
3. этн. дәстүрлі қазақ қоғамында қатарлас, құрдас немесе белгілі бір туыстық қатынастағы адамдар арасында орынды саналатын өзара сөз сынасу, сын айту, қалжындаусуға негізделген қарым-қатынас түрі;
4. ауыс. қызық, думан, бос күлкі.

Қазақ әзілдері қоғаммен бірге өмір сүретін, заманың ағымына қарай, өзгерістеріне қарай икемделетін құбылыс. Әзілдің өзі, ұлттық тілге, дүниетанымға, әртурлі жағдайларға байланысты туындал отырған. Әр халықтың өмірді тануы, қабылдауында өзіне тән ұқсастықтар, ортақ, жалпы жақтары болумен қатар өзіндік ерекшеліктері, айырмашылықтары да болады. Халықтың белгілі бір ортада, белгілі бір аймақта өмір сүруі оның ұлттық сипатына, болмысына әсер етеді. Ұлттық сипаттағы өзіндік ерекшеліктер мен менталитет этностың мәдениетінде, тұрмысында, күнделікті өмірінде көрініс табады. Олар сөз жоқ, тілде бейнеленіп, көрінеді.

Әр халықтың әзілінде ұлттық сипат болады. Халқымыздың рухани-мәдени лексикасы ұлттың дүниетанымы мен тұрмыс-тіршілігінен, ұлттың қалыптастырған тарихи және элитарлық мәдениетінен хабар беретіндіктен, қазақ әзілдеріндегі этномәдени ерекшеліктерді айқындаудың маңызы

зор. Қазақ әзілдеріндегі ұлттық мәдениетке қатысты сөздер мен сөз тіркестерін зерделей келе, қазақ халқының өзіндік ерекшелігін тани аламыз.

XIX ғасырдың соны мен XX ғасыр басынан бастап зерттеуші ғалымдар тілдік құбылыстарды адамның ой-елегінен өту процесі арқылы, ұрпақтан ұрпаққа сақталып келе жатқан ұлттық таным ақпараты арқылы санада қалыптасқан ұғымдардың мән-мазмұнын, қызметтің анықтау тәсілдері, сол ұғымды тану және таныту барысындағы субъекттің психикалық, когнициялық қабілеттеріне сүйене отырып зерттеу тәсілдері жүргізле бастады. Қазақ тіл білімінің антропоөзекті парадигмасы: тіл және мәдениет, тіл және адам болып бөлінеді. Тіл және мәдениеттің кумулятивтік қызметі: этнолингвистика, лингвомәдениеттану, лингвоелтану болып жіктеледі. Лингвомәдениеттану мен этнолингвистика ұлт мәдениеті үшін бір-бірімен тығыз байланысты. Мәдениет адамзаттың адам болуынан бастап, оның бүкіл рухани ізденісі, шығармашылығы, тәжірибелі жинақталған мындаған жылдардың жемісі. Ұлт мәдениетінде рухани және материалдық мәдениет бір бірімен қабыса байланысып жатыр.

Тіл мен мәдениет сабактастығын этнолингвистикалық тұрғыдан алғашқылардың бірі болып америкалық ғалымдар Э. Сепир мен Б. Уорф зерттеді. Еуропада тіл мен мәдениет сабактастығының өсіп-жетілуіне неміс ғалымы Лео Вайсгербер өз үлесін қости. Орыс және славян тілдерінде тіл мен мәдениет сабактастығы туралы Н. И. Толстой, В. Н. Топоров, Н. Телия, В. Воробьев, В. А. Маслова сияқты ғалымдар теориялық енбектер жазды. Қазақ тіл білімінде Ә. Қайдар, И. Копыленко, Е. Жанпейісов, Ж. Манкеева, Р. Сыздық, Н. Уәлиев, Г. Смағұлова, Б. Қалиұлы, Р. Шойбеков секілді ғалымдар зерттеу жүргізді.

Ғалым Ә. Қайдар этнолингвистика жөнінде былай дейді: «Тіл біліміндегі этнос бейнесін тек лексика қорының жиі қолданылатын «ұстіңгі қабатындағы» мағыналық бірліктер негізінде ғана емес, сонымен қатар оның төменгі қабаттарына, қойнау-қолаттарында тұнып жатқан (бұғанде сирек қолданылатын) сөз маржандары арқылы да жаңғыртуға тырысады. Этнолингвистикалық зерттеудердің өзіндік бір ерекшелігі – әдеттегі (түсіндірме, екі тілдік, терминдік, этнографиялық т.б.) сөздіктерге ене бермейтін құнарлы да сапалы, бейнелі де көркем, көне де байырғы сөз өрнектерін, әзіл-қалжындарды да қамтуында» [6, 216.].

Рухани лексиканың бір тобына туыстық атауларды жатқызамыз. «Жалпы туысқандық қатынастар жүйесі қандай да болмасын халықтың рухани-мәдени өмір сүру салтымен тікелей байланысты қалыптасқан құндылықтар жүйесі болып табылады» [7, 20 б.]. Қазақ халқында азаматтың үш жұрты: өз жұрты, нағашы жұрты, қайын жұрты болады. Осы үш жұрттан туысқандық қатынас өрбиді. Туысқандық атаулардың қолданысы әзілде де көрініс тапқан. Мысалы,

Бір жиналыста Сыrbай Мәуленовтың баяндамасына академик Мұхаметжан Қаратаев мін таға сөйлей келіп:

- Мен Сыrbай балдыз болған соң әдейі батыра айтып тұрмын, – депті. Сонда Сыrbай:
- Мұқа, бұл балдыздар мен жезделердің жиналысы емес қой, – деген екен. (...деген екен. K1, 27-28 б.)

Мұндағы балдыз сөзінің мағынасы, «әйелінің інілері мен сінлілері «балдыз» деп аталады. Балдыз жедзе үшін ең жақын, жанашып адамдар деп есептеледі» [7, 25-26 б.] делінген.

Бірде Әнекен шашын ұстарамен тақыр қылып алдырам деп, бюроға бес минут кешігіп келіпті. Бірінші басшы ұрсулың орнына:

- Естіп пе едіндер, мына Сапақов шашын сыпырып тастантын жерге түсіп қалып, жана ғана босанды, – деп күліпті.

Бюроның орта кезінде, Әнекенің басын қасып отырғанын байқаған хатшы:

- Немене, Әнеке, басынды қаси бересін. Сірә, келген орнынды аңсап отырсын-ау, – депті тағы да әжуалап.

Сонда Әнекен ауыр денесін ырғап бір күліп алыпты да:

- Оу, екеуміз бажа емеспіз бе? Бажа бажаны көргенде басы қышиды ғой, – деген екен. (Ауылдың айтқыштары, 100-101 б.).

Бажа – апалы-сінлілі қыздардың күйеулері. Бажа лексемасына қатысты қазақ дүниетанымында «екі аяқтыда бажа тату, төрт аяқтыда бота тату», «құс жаманы – шажа, ілік жаманы – бажа» деген мақал-мәтедерді кездестіруге болады. «Бажа бажаны көрсе басы қышиды» мақал-мәтеді әзілде ұтымды қолданылып тұр.

Ақын Қадыр Мырзалиев ақсақал жазушымыз Сейтжан Омаровпен туыстық жағынан құда болып жүреді. Бірде Сәкен:

– Қадыр-ау, құда дегенді шақырушы еді. Көптен хабар болмай кетті ғой дейді.

Сонда Қадыр:

– Сәке, «құда мың жылдық» деген емес пе? Бүйірса дәм тата жатасыз ғой әлі, – деген еken. (...деген еken. K1, 23 б.)

«Құда – құда/қаза, құдаги/қазаги сөздері қазақ, қарақалпақ, өзбек, үйгыр, башқұрт, әзіrbайжан, алтай тілдерінде үйленген жігіт пен қүйеуге шыққан қызың туыстарының бір-біріне туыстық қатынасын білдіретін атау» [7, 26 б.]. Қазақ халқының мәдениетінде құдалар өте сыйлы, құрметті адам саналады. Халық, «құданы құдай, десті періште қосады», «құда мың жылдық» дейді.

Сатирик жазушы Садықбек Адамбеков сары шикіл, жұқаша келген қағылез кісі ғой. Бірде Қайнекей Жармағамбетовпен ерегесіп қалыпты да, оған кездескенде айтыпты:

– Сен менімен ойнама, абылап жүр, білесің бе, мен Қарақыпшақ Қобыландының тоғызыншы ұрпағымен!

Кашанда кенеттен сөз тапқан Қайнекей, дереу аспанға қарап екі қолын жайыпты да:

– О, садағаң кетейін Қарақыпшақ Қобыланды батыр, артындағы ұрпағың қалай азғындал бара жатыр?! – депті Садықбектің бәкенелігін мензеп. (...деген еken. K1, 24 б.)

Туыстық жүйедегі өзек ұфым – ру. «Ә. Қайдар ру этнонимінің этимологиясын ұр көне түркілік [irg] көне түркілік қабат потомство «ұрпак», род «тек», «тұқым», семья «ұрық семаларымен мағыналық өріс шенберінде түсіндіреді» [7, 20 б.]. «Қазақта жеті атасын білмеген жетесіз» деген сөз бар. Әрбір қазақ өзінің шыққан тегін, жеті атасын білуге міндетті болған. Бұл әзілдегі «Қарақыпшақ Қобыланды батырдың ұрпағымын» деп сес көрсетуі, тұп тамырым батырлардан тарағандықтан, мениң де бойымда батырлық қасиет бар дегенді мензейді.

Бірде Саржал ауылына алыстағы Алматыдан бір топ белгілі ақын-жазушылар келе қалады. Әзіл сөздің тиегін ағытқан Бекен оларға бірден ұнап қалса керек. Сондықтан болар, карт ақын Фали Орманов Бекене ризашылықпен:

– Ой, ақсақал, өзініз бір сөз білетін шал екенсіз. Қай елдің тумасызызы? – демей ме. Сонда Бекен ойланып жатпастан:

– Сүйегім керей, етім тобықты, – деген еken.

Фали ақын болса мынау қағазға түсіріп қоятын сөз еken деп блокнотын ашыпты. (Ауыл әзілдері, 51 б.) «Қарға тамырлы қазақ» деген сөз бар халқымызда. Содан болса керек, қай елдің тумасы екендігін, руының кім екендігін сұрап білу, қазақ халқында әбестік болып саналмайды.

Салт-дәстүр, ырым-жоралғыға байланысты рухани-мәдени лексика, ұлттың қалыптастырыған тарихи мәдениеті мен элитарлық мәдениеті, дүниетанымы, тұрмыс-тіршілігі секілді құндылықтардан хабар береді. Соның бірі құрбандық шалу. «Құрбандық шалу – Құдайға, Жаратушы Аллаға, ата-баба аруақтарына бағыштап мал сойып, иіс шығару. Бұл салт-дәстүрге енбектеген баладан ең-кейген кәрігे дейні жиналып, жақсы тілек тілеп құдайға, Жаратушы Аллаға, ата-баба аруақтарына құлшылық жасау» [7, 31 б.].

Байдалы дейтін шешен болыпты. Ол бай мен биді, қожа мен молдадаларды елдің көзінше ұтқыр, тапқыр сөзімен түйрей беріпті.

Құрбан айттың кезі болса керек. Ауыл адамдарының барлығы құрбандыққа мал шалып жатқанда, Байдалы тым-тырыс отыра беріпті. Оған бір молдасымақ келіп:

– Өзің де аша тұяқ болмаса, ағайын-туыстарында мал бар емес пе? Балаң да отқа қарап отырған жоқ қой. Неге құрбан шалмайсың? Құдайдан қорықсан болмай ма? – дейді.

Байдалы молдаға жауап бермейді. Оны мешітке жиналған қалың жұрттың ортасына алып келіпті де:

– Уа жұрттым, мына молдалар сөйлемесіме қоймады. Ендеше тыңдандар:

Ағадағы мал – аспандағы мал,

Інідегі мал – іннің түбіндегі мал.

Баладағы мал – даладағы мал,

Сұраган адам – қайыршы,

Ұrlаған адам – қарақшы.

Құрбан шалып, о дүниенде бер деп, аллаға жалбарынбай-ақ қойдым. Сендер-ақ құдайға пара беріп, пейішке бара беріндер, – депті. (Сөз тапқанға қолқа жоқ, 13-14 б.) Шешендік сөз түрінде берілген бұл мәтінде, «құрбан шалып, о дүниенде бер деп, аллаға жалбарынбай-ақ қойдым. Сендер-ақ құдайға пара беріп, пейішке бара берінде» дегенінде астарлы, зілді әзіл сөз жатыр.

Байғазы сұрау, байғазы беру салт-дәстүрімізге жатады. Байғазы – балалардың, жастардың жана киімі үшін берілетін ақшалай, заттай сыйы. Байғазы сұраудың еш артықтығы жоқ. Қасым Аманжолов пен Ғабдол Сланов өзара сыйлас, сырлас екен. Бір күні Ғабдол басына көк елтірі құлақшын, үстіне көк жағалы пальто киіп көшеге шығыпты. Алдынан кездесе кеткен жупыны киімді Қасымға қарал:

– Байғазы бер? – десе керек.

Қасымның қалтасы тесік, ақша түрмайды.

– Байғазыға өлең берейін, – дейді ол.

– Мейлі өлең берсөң бере ғой.

Сонда Қасым:

Жігіттің көрдік жүйрік, шабанын да,

Япырмау, бір шаба алмай қаламын ба?

Үстімнен түспей қойды қара пальто,

Көк бөрік, көк жағаның заманында, – деп өлеңдетіп жіберіпті. (...деген екен К1, 51 б.).

...Ол Жамбыл көшесінің бойымен жоғары өрлеп келе жатып, «Қалжа асханасы» деген маңдайшаға тап болды.

– Мұнда асқазаны ауыратындар ғана тамақтанады. Дәрігерлік рұқсатының жоқ болса, шығып тұрыныздар! – деді ақ халатты дәрігер әйел.

– Мениң асқазаным сау, бірақ зайдымың жаңадан босанғаны рас. Егер қалжа асханасы екені рас болса, әйеліме қалжа берсөніздер.

– Мениң маңдайшада шаруам жоқ, ұқтының ба, бар болғаны диет дәрігерімін. Шағымда-рынызды директорға айтыңыздар! – деп ақ халатты әйел түсін сұтып, есігін тарс жауып алды.

«Қалжадан» дәметкен ерлі-зайыптылар ет жемесе де сорпа ішкендей болып өз жөніне кете барды. (Кері тартқанды бері тарт, 272 б.)

Әзілде қолданыс тапқан, «қалжа» сөзі, халқымыздың салт-дәстүрінен хабар береді. Қалжа – жас босанған әйелдің сыйбағасы. Ертеден келе жатқан казақ салты. Яғни, жас босанған әйелге арнайы қой сойғызып, жас сорпа ішкізіп, ана мен баланың қуанышына көршілер мен абысын-ажындарды қалжага шақыратын болған. Қалжа беру босанған әйелге деген ерекше құрметті білдіреді. «Ет жемесе де, сорпа ішкендей болу» фразеологизмі де этномәдени ақпарат беріп, тілдің танымдық қызметтің айғақтап тұр.

Қазак халқының ұлттық дәстүрінің ең бір ерекше саласы қонақ күту екендігі мәлім. Фасырлар бойы далада мал бағу мен көшпелі ел мәдениетінен туындаған салт-дәстүрі. Қонақты күтіп алып, риза етіп шығарып салу ата-бабаларымыздан үзілмей келе жатқан ұрпақ бойындағы парыз. Бүгінгі күнде де ата салтын бұлжытпай орындауға барша қазақ тырысып келеді.

Ұлттың мәдениеті, тұрмысының айнасы іспетті қабаттарының бірі ретінде тағам атауларын: сүр ет, қазы, карта, қырдақ, жал-жая, құрт, ірімшік, қымыз, саумал және т.б. жатқызамыз. Ақтың бірі – айран, әзілде былайша көрініс тапқан:

Кезінде Жолдас екі жігітпен бірге бел орақпен шөп шабады. Жасынан қу тілді Жолдас екі серігін әзілден ұта берсе керек. Олар мұның есесін қайтаруды ойлад, кезегі келер деп жүреді. Бір күні Жолдасты сусын алып келуге жұмсайды. Жолда келе жатқанда, бір аяқ айранды ішіп алады. Жаңа іштім дегеніне қарамай, аналар зорлап, тағы екі аяқ айран ішкізеді де, онымен әдейі алыса кетеді. Айранды көп ішіп, күпті болған Жолдас екі жігітке не істесін. Бірден алысып жығып салып, екі бүйрlep нұқиды. Кейін Жолдас мұны былай деп өлең етіпти:

Әуелі бір аяқты ұрлап іштім,

Соңынан екі аяқты зорлап іштім.

Жаппасбай, Сапабектер нұқығанда,

Айранды лақылдатып қайта құстым. (Ауылдың айтқыштары, 4 б.)

Жазушы Зейін Шашкиннің үйінде Сәбит Мұқанов, тағы бірқатар ақын, жазушылар қонақ болып отырады. Алдарына табақ-табақ ет келеді. Дәстүр бойынша бәрінен үлкен Сәбен ет асатуға

ынғайланады. Ұысына қазы-қартаны толтырып алып, жанына отырған Жұбан Молдағалиевқа ұсына бергенде, Жұбан:

– Ойбай, Сәбе, менің гастритім бар, – деп ат-тонын ала қашады. Сонда, Сол жағында отырған Сыrbай Мәуленов:

– Сәбе, маған әкелініз, Жұбанның гастриті болса, менің қасқыр итім бар, – деген еken. (...деген еken K1, 23-24 бб.)

Қазақтың ұлттық тағамы – ет, қазы-қарта. «Ет асату» – дәстүрлі қазақ қогамындағы кәде. Дастарқандағы етті қонақтардың үлкені бас табактағы еттен жасы кішілерге асатады. Кәде бойынша, етті ұсынған адамның өз қолынан асау керек. Кейде асатылатын ет бөлек ыдысқа салынып та беріледі. Ет асату жасы үлкендердің кішілерге жасаған құрметі болып есептеледі. Бас тарту мағынасындағы «Ат-тонын ала қашу» фразеологизмі қолданылып тұр. Бұл да этномәдени ақпарат беретін тіркестердің бірі.

Қонақтардың ортасына табақ тартылып, ет туралып жатыр. Сөйтіп отырғанда бір кісі есіктен қарапты. Оны үйдегілер «кел, кел» десіп, асқа шақырады. Ол кісі: «Отыруға уақытым жоқ, кетіп бара жатырмын, тек «ауыз тиейін» – деп табаққа келіпті де, бір білем майды сылқ еткізіп жұтып жіберіпти. Сонда қонақтардың бірі:

– Ой, шіркін-ай, ауыз тигенің мынадай болса, отырып жегенде бізді аш қалдырады екенсін. Баратын жеріне тез кете ғөр, – депті. (Ауыл әзілдері, 40 б.)

Бұл әзілде есіктен қараған кісінің асқа шақыру, қонақ деп қарсы алуды, сыйлағандықты білдіріп тұр. Асығыс жолаушы кісі болса, бас сұққан үйінен «ауыз тиіп» (нан ауыз тиу) кетеді. Себебі, қазақ ұғымында «астан үлкен ешкім жоқ» деген түсінік бар.

Қазақ халқында үлкеннің атын тікелей атау әбестік болып табылады. Есімін атағанда «ата, аға, апа, әпке секілді» құрметтеу мәнді сөздер жалғанып отырады. Өзіне деген құрметті сезіну немесе қалыптасқан құрмет дәстүрінің аясында қатынас жасау сөйлеушінің де, тыңдаушының да көңіл-күйіне жағымды сипат береді.

Ақын Мұзғар Әлімбаев бірде қолына ала дорба ұстап, кітап дүкенінен шығып келе жатса бір қаламгер інісі кездесіп:

– Мұзға-ау мына бір дорбаның модный ғой, – депті. Сонда Мұзғар:

– Бәрекелді, модный болғаны үшін емес, годный болғаны үшін ұстап жүрген ғой, – деген еken. (...деген еken K1, 15 б.)

«Тілдік деректерге сүйенсек, құрметтеу, еркелету мәнді есімдер тек қазақ халқында ғана емес, ісі түркі жүртінда бар ортақ құбылыс еken, сонымен катар славян тілдеріне де тән ерекшелік болып табылады. Орыс тілінде Екатерина – Катя, Елизавета – Лиза, Виктор – Витя т.б. деп еркелетеді. Орысша еркелету мәнді есімдердің айтылуында дәстүрлі қолданыс басым, сондықтан Саша немесе т.б. қысқартып, қосымшалар жалғанған немесе т.б. есімдерде еркелету, құрметтеумен катар Александрың елі жас екенін білдіру сипаты да көрініс береді» [8, 295 б.].

Қазақ халқында еркелету, құрметтеу – дәстүрлі ұғым. Осы бағыттағы ұстанымдардың негізінде ұлттың психологиялық болмысы қалыптасады. Оның адамдар арасында қатынасты реттеуде психологиялық әсер-маңызы да өзіндік мәнге ие. Құрметтеу мәнді есімдердің ұлттық түсінігі-міздегі орны жоғары. «Бірінші буыннан қысқаралын Сәкे тұлғасының құрамына Сәрсенбек, Сағынай, Сыздық, Серікқали, Солтанқұл т.б. секілді бірнеше тұлғаның бірігуі мүмкін. Мұндай тұлғалардың табиғатында жалпылауыштық, жинақтауыштық мән күштірек болады. Екінші буыннан қысқаралындардың барлығы бастапқы дыбыстық тұлғасын шамалап ажыратуға болады. Олардың жалпылауыштық мәні бәсендедеу» [8, 297 б.].

Құрметтеу, еркелету мәнді есімдерді қолдану қазақ әзілдерінде көптеп кездеседі. Мысалы: Тоқаш Бердияровты жолдастары Тоқа, Хамит Ерғалиевты қаламдастары Хама, Тұманбай Молдағалиевты Тұмаш, Әбділда Тәжібаевты Әбеке, Оспанхан Әубекіровты жас ақындар Ос-ага, Мұзғар Әлімбаевты Мұзға, Ахмет Жұбановты Ахан, Сыrbай Мәуленовты Сыраға, Сәбит Мұқановты Сәбе, Қаныш Сәтбаевты Қанеке, Ахат Жақсыбаев Аха, Латиф Хамиди Латеке, Қалибек Куанышбаевты Қаллеке, Сұлтан Қалиевты Сұлтеке, Фабитты Мұсірепов Габе, Әлібек Аскаровты Әлеке деп құрметтеген еken.

Мысалы: Мұхтар Әуезовты үлкен де кіші де атын тіктеп атамай «Мұха» дейді еken. Бір жолы Жазушылар одағындағы жиыннан шығып келе жатқан Тайыр Жароков қасындағы кісіге бір нәрсені нақты дәлелдемек болып:

– Сенбейсің бе, мұны Мұхтардың өзі айтты ғой, – деп қалыпты да, сасқалақтап жан-жағына қарапты. Сөйтсе артында Мұхтар келе жатыр екен. Қасындағылар: "Мұхаң бұған не дер екен?" – деп құлақ түре қояды.

Мұхаң жаймен ғана:

– Тайыр, осы сен жаңа Мұхтар деп бір нәрсе айттың ба? – деп сұрайды.

Сонда Тайыр іркілмей:

– Сізді Мұхтар деп еле алмай жұр деп пе едініз, Жангалинді айтам, – деген екен. Жангалин – Мұхтар Жангалин деген белгілі тәржімашы. (...деген екен К1, 25-б.)

Табу (полинезиялық тайпалар тілінен аударғанда «тыйым салу») – алғашқы қауымдық құрылыш мәдениетімен тығыз байланысты діни негіздегі үзілді-кесілді тыйым салуды талап ететін ұғым. Табу қасиеттілік туралы түсінік қалыптасқан барлық мәдениеттерде кездеседі. Эр мәдениеттің өзіне сай заттарға, іс-әрекеттерге немесе сөздерді айтуға салынатын тыйым түрлері бар. Табуды бұзған адам қатты жазаланатын болғандықтан оны еш нәрсеге, еш жағдайға қарамай орындауға тырысатын болған. Қазақ мәдениетіндегі кездесстін ата-ене, қайнаға, қайын, қайын сіңілілердің атын атамау табуға жатады. Бүтінгі қазақ әзіліндегі көрінісі мынадай:

Ауыл дүкенінде Жұман деген кісі дүкенші болып қызмет істейтін-ді. Ол құрдастарына өзінің іні-келіндеріне сыйлы екендігін айтып үнемі мақтанды екен.

Бірде ойында ештеңе жоқ жас келіндерінің бірі дүкеннен сауда жасап тұрып:

– Қайнаға, сабын орайын деп едім, жаман-жұман қағазының жоқ па? – депті. Келін кеткеннен соң дүкеншінің құрдастары:

– Келіндерің сыйлайды-ақ екен. Атынды да тіке атай салмай, «Жаман-Жұман» деп үлкен «құрмет» көрсетті-ау, – деп қағытатын көрінеді. (Ауыл әзілдері, 24 б.)

Қазақ халқының дәстүрлі ұлттық музикалық аспаптары – этномәдени болмыспен біте қайнасқан этноменталитеттік ерекшелік негізінде қазақ топырағында туындаған. Халқымыздың түрмистіршілігі, дүниетанымы мен салт-дәстүріндегі, тарихы мен өнеріндегі бірегей заттық мұрасы, рухани-мәдени байлығы. «Домбыра – қазақ музыка мәдениетінде басқаша қайталанбайтын феноменді құбылыс. Домбыра – қазақ халқы үшін көненің көзіндегі, ертеден сақталып келе жатқан рухани өмірінің асылы, қасиетті де мәдени белгісі. Қазақ үшін домбыра әуездік төл мұра болуымен бірге, оның ұлт үшін рәміздік нышаны да айрықша» [6, 124 б.].

Ақындар Шәміл Мұхаметжанов пен Қадыр Мырзалиев қалжындааса береді екен. Бір күні Шәміл Қадырдың өлеңін оқып отырады да:

«Нағыз ақазақ – қазақ емес,

Нағыз қазақ – домбыра» – деген жолдарға кеп тоқтай қалады.

Қадыр да елең етіп: «Е, ары қарай неге оқымайсың, неге үнсіз қалдың?» – дейді оған. Сонда Шәміл:

– «Нағыз қазақ – қазақ емес,

Нағыз қазақ – домбыра»

Дедін-ау сен...

Бала, байқа!

Нағыз орыс – орыс емес,

Нағыз орыс – балалайқа! – деген екен. (...деген екен К1, 17 б.).

«Тіл – мәдениеттің өмір сүру формасы болса, мәдениет – оның ішкі мәні. Лингвомәдениеттанудың антропоөзектілік бағыты тіл мен мәдениеттің байланысын, тілдің мәдениетті сақтау, сипаттау, жарыққа шығару кешенділігін зерделейді» [9, 9 б.]. Лингвомәдениеттану – ұлттық мәдениеттің тілдегі көрінісін сипаттау мәселелерін зерттейтін тіл білімінің саласы. Тіл бірліктерінің ұлттық-мәдени семантикасын зерделеуге мүмкіндік береді. Тілдегі таңбалық бірліктер халықтың дүниетанымы мен болмысЫнан, рухани мәдениеті мен сол халық тіршілігінен, өмір сүрген ортасынан, менталитетінен, психологиясы мен әлеуметтік-саяси көзқарастарынан мағлұмат беретін ұлттық құбылыс болып табылады.

Лингвомәдениеттанудың зерттеу нысаны бірнеше турғе ажыратылады:

«1) эквивалентсіз лексикалар: лакуналар, реалийлер;

2) мифологемдік тіл бірліктері: архетиптер, мифологемалар, тілде көрініс тапқан мифтік салт-дәстүрлер мен ырым-тыйымдар;

3) ұлттық сипатта этномаркерленген таңбалар эталондар, стереотиптер, символар;

4) ұлттық мәндегі метафоралар мен бейнелі сөздер;

5) ұлттық мәдени құндылықтарды танытатын паремиологиялық қор» [9, 22-23 б.].

Мифологемдік тіл бірліктерінің бірі – *архетип*. Бұл белгілі бір ұлт мәдениетінде танымал, жеке индивидуалды санада тереңінен орын алған, ұрпактан ұрпакқа тіл арқылы жетіп отырған тұрақты бейне.

Ұлттымыздың мәдениетінде қалыптасып, тұрақталып қалған бейнелердің бірі Қожанасыр мен Алдар көсө. Алдаушы ұғымының архетипі – «Алдаркөсө», ал аланғасарлық ұғымының архетипі – «Қожанасыр». Аталған екі архетип те қазақ әзілдерінде жиі кездеседі. Мысалы,

Сөзге шешен, әзілкеш Ахметхан Әбілқаевттан құрдастарының бірі:

– Осы сенің Алдаркөсемен Қожанасырдан айырмашылығың не? – деп сұрапты.

Сонда Ахан: *Қожанасыр алыстау ағайын, Алдаркөсө жақын туысым екені рас. Айырмашылығымыз – Қожанасыр есек, Алдар ат мінген, мен самолетпен жүремін!* – депті. (...деген екен! К4, 10 б.).

Құрдастарының қуақылана қойған сұрағына, Ахметхан Әбілқаев осылайша тапқырлықпен, әзілмен жауап бергенген екен.

Тілде көрініс тапқан ырым-тыйымдар мен наным-сенімдер, ұлттың көнеден келе жатқан дәстүрлі қалыптасқан болмысы, әрекеті, сыйынуы, бір нәрсені пір тұтып, табынуы. Жалпыадам-заттық архетиптік модель «көз тиуден сақтану» ырымы. Бұл ырым қазіргі қазақ әзілдерінде де бар. Мысалы,

Ауылдағы құ тілді ағамыз кезінде оқуға мүмкіндігі болмай, бар бітіргені бастауыш сынып қана болса керек. Бірде шөп науқаны кезінде оқушылардың ортасында демалып отырғанда бір оқушы бұдан:

– Аға, сіз әңгімені тамаша айтады екенсіз, мектепті үздік бітірген боларсыз? – дегенде, ағасы сәл үнсіздіктен соң:

– Е, мен бастауыш класс қана бітіргенмін... Бастауышты бітіргенде кілең 5-пен бітіріппін де, апам жападан жалғыз баласы болғандықтан, тіл-көз тиеді деп одан әрі оқытпай, мектептен шығарып алыпты... – деген екен. (Ауыл әзілдері, 59 б.)

– Мектепті үздік бітірген боларсыз? – деген сұрақтан кейін, оқуға мүмкіндігі болмағанын айтпай, бастауышты 5-пен бітіргендіктен, тіл-көз тиуден сақтану үшін анасы жалғыз баласын окудан шығарып алды деген әзіл жауап қайтарады.

Ұлттық сипаттағы *стереотиптер* – белгілі бір құбылыстың ұлт санасында автоматты түрде астырт түсігінде бейнелені түрде таңбаланып түсіндірілуі. Қазақ халқында сұлулық «қою қара қас, қолаң шаш, қыпша бел, ақ білек және т.б.» тіркестермен бейнеленеді. Орыс халқында «на щеке румяна» сияқты сипаттаулармен стереотиптенген. «Қолаң шашқа» байланысты мынадай әзіл бар:

Жаңа қалам ұстап жүрген жас жазушылардың бірі Ғабит Мұсіреповтен:

– Габе, қолаң шаш деген не? – деп сұрапты.

Сонда қолаң шаштың не екенін білмеген жазушысымаққа Ғабен жақтырынқырамай бір қарапты да:

– Қолаң шаш деп осы күні жапон шампунімен жуылған шашты айтады, – деген екен. (...деген екен К1, 21 б.)

Ұлт санасында «қолаң шаш» сұлулықты, әсемдікті білдіретін стереотип болғандықтан, бұл сөздің мәнін білмеген жас жазушының сұрағына Ғабит Мұсірепов мысылы түріндегі әзілмен жауап қайтарады.

Көрітке келгенде, халықпен бірге жасасып келе жатқан әзіл-қалжың рухани байлығымыз. Қазақ әзілдеріндегі ұлттық мәдениетке қатысты сөздер мен сөз тіркестерін зерделеу арқылы, қазақ халқының өзіндік ерекшелігін тани да, таныта да аламыз. Әзілде қолданыс тапқан мақал-мәтеддер, фразеологиялық тіркестер, жүмбақтар қазақ этносының көп ғасырлар бойы таным-тәжірибесінің нәтижесін, ұлт болмысымен сабактастығын көрсетеді. Соның негізінде ұлттың психологиялық болмысы көрінеді. Әзілді дәстүрлі құндылығымыз деп бағалағандықтан, ұлттың дүниетанымы мен тұрмыс-тіршілігінен, ұлттың қалыптастырыған тарихи және элитарлық мәдениетінен хабар беретіндіктен, қазақ әзілдеріндегі этномәдени ерекшеліктерін айқындаудың маңызы зор. Макалада қазақ халқының танымындағы, ұлттық салт-санасындағы, ата-дәстүріндегі дүниелердің әзілдегі көрінісі мен оның этномәдени ерекшеліктері талданы. Тілдік қатынастағы әзіл саласы лингвистикалық зерттеуді қажет етеді.

ӘДЕБІЕТ

- [1] Зощенко М. Әдебиеттегі әзіл-оспақ туралы // Жүлдүз. – 2001. – № 8. – Б. 124-128.
- [2] Байтұрсынұлы А. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 318 б.
- [3] Мироненко М.В. Шутник как коммуникативная личность. – Волгоград: 2005. – 145 с.
- [4] Карасик В.И. Аспекты языковой личности. // Языковая личность: проблемы когниции и коммуникации. Сб. науч. тр. – Волгоград: Колледж, 2001 – С. 172-183.
- [5] Салихова А.З. Қазақ тіліндегі комика тудырудың тілдік табиғаты. Фил.ғыл. канд.диссерт. – Алматы, 2001. – 112 б.
- [6] Қайдар Ә. Қазақ этнолингвистикасының өзіндік ерекшеліктері // Қазактану. – 2006. – № 1. – Б. 21.
- [7] Күркебаев К. Қазақ тілінің рухани және материалдық лексикасы: оку құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 191 б.
- [8] Әбдуәлиұлы Б. Қазақ антропонимжасамы: теориялық және практикалық негіздері. – Астана: Астана полиграфия, 2012. – 320 б.
- [9] Әмірбекова А. Қазіргі қазақ тіліндегі жаңа бағыттар. – Алматы: Елтаниям, 2011. – 195 б.

REFERENCES

- [1] Zoshhenko M. Adebiettegi azil-ospak turali // Juldz. 2001. № 8. B. 124-128.
- [2] Baitursinuli A. Shigarmalari. Almaty: Jazushi, 1989. 318 b.
- [3] Mironenko M.V. Shutnik kak kommunikativnaya lichnost. Volgograd, 2005. 145 c.
- [4] Karasik V.I. Aspekti yazykovoi lichnosti. // Yazykovaya lichnost: problemy kognicii i kommunikacii. Sb. nauch. tr. Volgograd: Kolledzh, 2001. S. 172-183.
- [5] Salihova A.Z. Kazak tilindegi komika tudyrudin tildik tabigati. Fil. gil. kand.dissert. Almaty, 2001. 112 b.
- [6] Kaydar A. Kazak etnolingvistikasının ozindik erekshelikteri // Kazaktanu. 2006. № 1. B. 21.
- [7] Kurkebaev K. Kazak tilinin ruhani Jane materialidik leksikasi: oku kurali. Almaty: Kazak universiteti, 2013. 191 b.
- [8] Abdualiuli B. Kazak antroponimjasami: teoriyalik Jane praktikal negizderi. Astana: Astana poligrafiya, 2012. 320 b.
- [9] Amirbekova A. Kazirgi kazak tilindegi jana bagittar. Almaty: Eltanim, 2011. 195 b.

Көркем әдебиет

- [1] Ниязбеков М. ...деген екен! 1-кітапша – Алматы: Өнер, К. 1. 1992. – 64 б.
- [2] Садыр Б. Ауыл әзілдері. – Астана: BG-print, 2013. – 288 б.
- [3] Төрекұлов Н. Сөз тапқанға қолқа жоқ. – Алматы: Жазушы, 1964. – 69 б.
- [4] Ниязбеков М. ...деген екен 4-кітапша – Алматы: Өнер, 1992. – 64 б.
- [5] Мыңбай Р. Кері тартқанды бері тарт. – Астана: Нұра-Астана, 2008. – 392 б.
- [6] Садыр Б. Ауылдың айтқыштары. – Астана: Нұра-Астана, 2011. – 288 б.

References

- [1] Niyazbekov M. ...degen eken! 1-kitapsha. Almaty: Oner, 1992. 64 b.
- [2] Sadir B. Auil azilderi. Astana: BG-print, 2013. 288 b.
- [3] Torekulov N. Soz tapkanga kolka jok. Almaty: Jazushi, 1964. 69 b.
- [4] Niyazbekov M. ...degen eken! 4-kitapsha. Almaty: Oner, 1992. 64 b.
- [5] Minbay R. Keri tartkandi beri tart. Astana: Nura-Astana, 2008. 392 b.
- [6] Sadir B. Auildin aitkishtari. Astana: Nura-Astana, 2011. 288 b.

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КАЗАХСКОГО ЮМОРА

Г. А. Амиракынова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: духовная лексика, культурная лексика, национальный стереотип, архетип, традиции.

Аннотация. Статья расскрывает познание казахского народа, национальные нравственные ценности, древние традиции и обычаи в юморе. Языковые единицы, которые дают информацию об истории народа, культуре народа, менталитете и образования – особенная группа, которая уточняет связь между национальным языком и национальной культурой. В этой статье рассматриваются особенности языковых единиц в юморе, которые рождаются в связи с социальной и духовной культурой казахского народа.

В юморе каждого народа присутствует национальный облик. Духовно-культурная лексика народа дает знание о мировоззрении и бытии народа, об исторической и элитарной культуре созданной народом, поэтому важно отметить этнокультурные особенности в казахском юморе. Осмысливая слова и словосочетания в казахском юморе, связанные с национальной культурой, мы можем познать особенности казахского народа.

Поступила 17.03.2016 г.